

Ljubica Josić
(Zagreb, Hrvatska)

PROBITIVANJE ODRŽIVOSTI TROVRSNIH KRITERIJA
LINGVOSTILISTIČKE ANALIZE KNJIŽEVNOGA TEKSTA

Abstract: The research focuses on questioning the sustainability of the three-type criteria in linguo-stylistic analysis of a literary text that builds its methodology on the basis of singling out, commenting and evaluating stylogenetics of units with an increased expressiveness. We are talking about the criteria for recognizing relevant stylistic units as deviations from the (differently understood) norm, then as places where additional (stylistic) information in a contextual sequence is achieved and as the consequence of the author's choice within the totality of linguistic possibilities. The conclusion refers to over-evaluation, but also to the necessity of preserving certain precepts of linguo-stylistic methodology applied to the research of a literary text.

Keywords: linguo-stylistics, style, stylem, deviation, additional information, choice

Uvod

Jezik je književnoumjetničkoga djela nesumnjivo legitimno područje jezikoslovnoga istraživanja, posebice ako je namjera istraživanja analizirati intenziviranje izražajnih mogućnosti jer se ono u prostoru stvaralačkoga ostvaruje u potpunoj jezičnoj slobodi, često i uočljivije negoli u drugim tipovima jezičnih realizacija. Međutim, upravo je sloboda kao temeljno obilježje jezika književnoga djela (što podrazumijeva nenormiranost i neimitativnost) navela suvremenu jezikoslovnu misao da propita je li riječ o tipu jezične funkcionalnosti istih premisa kao i u drugih funkcionalnih stilova, što je za posljedicu imalo da se književnoumjetnički stil unutar tradicionalne peteročlane funkcionalnostilističke razdjelbe sve češće promatra kao zaseban jezični kod, odnosno, kako ističe J. Silić (Silić 1997: 363), jezik *sui generis*. U takvu se kontekstu postavlja pitanje kako redefinirati lingvostilističku metodologiju s obzirom na to da su joj temelji zadani šezdesetih godina kada su bili izgrađeni na strukturalističkoj premisi poistovjećivanja jezičnoga standarda i sustava. Ovo će izlaganje analizom održivosti triju lingvostilističkih kriterija pokušati dati odgovor na nj.

O lingvostilističkoj metodologiji

Lingvostilistika se bavi uočavanjem, opisom i vrjednovanjem funkcionalne uporabe izražajnih sredstava u jeziku književnoumjetničkoga djela te je stoga deskriptivna disciplina. Izražajna sredstva su »oni fonetski, morfološki i rječotvorni, leksički, frazeološki i sintaktički oblici koji postoje u jeziku kao

sistemu za svrhu logičke i emocionalne intenzifikacije iskaza« (Pranjić 1983:255). Sva izražajna sredstva uporabljena u književnome tekstu nisu istoga stupnja izražajnosti, a neka od njih ostvaruju pojačanu izražajnost te mogu biti potencijalno stilogena. Pojačana im izražajnost omogućuje da, ostvarujući se u isti mah kao značenjsko-sadržajne jedinice, postanu nositelji estetskih efekata stila književnoumjetničkoga djela. Takve jedinice nazivaju se stilemima (obilježenim ili markiranim jezično-stilskim elementima ili jezično-stilskim dominantama). Stilski neobilježene jedinice mogu se naći u takvom kontekstu u kojem će postati obilježene, a obilježene jedinice mogu izgubiti svoju »dodatnu« vrijednost u kontekstu zasićenom sličnim izražajnim jedinicama te postati stilski neobilježene, odnosno stilski neutralne. To potvrđuje koliko važnost za ostvarivanje stilističke vrijednosti ima kontekst, a i to da stilem, kao i stilistička vrijednost, nije apsolutna kategorija.¹

Stilem je osnovna jedinica lingvostilistike te se sažeto može definirati kao jezična jedinica koja »nosi određenu stilsku informaciju« (Katnić-Bakaršić 2001: 38). Jedinice pojačane izražajnosti mogu se pojaviti na bilo kojoj od jezičnih razina u tekstu (ili na svima) te se, sukladno razinama jezične strukture u gramatici, nazivaju semantostilemima, fonostilemima, morfo(no)stilemima, grafostilemima, leksikostilemima, sintaktostilemima i makrostilemima (tekstostilemima). Stilem stoga funkcionira kao hiperonim jer obuhvaća nabrojene vrste stilema nazvane po jezičnim razinama na kojima se stilski »dodatak« može uočiti i izolirati, »čime se ostvaruje njihov odnos kao potklasa prema klasi stilem« (Stolac 2008: 292).

Kriterij otklona

Ako se pišćev stil promatra kao funkcionalno odstupanje unutar pojedinačnoga izraza, tada nužno u pokušaju definiranja stilističke vrijednosti stilema treba utvrditi u otklonu od kakva uzorka, pravilnosti, mjere ili ustaljenosti se ta vrijednost ostvaruje. S obzirom na to, pojmovi otklona i norme usko su vezani te nisu kakve mehanički primjenjive kategorije već su u lingvostilističkoj metodologiji deskriptivne kategorije i ovisе isključivo o konkretnome kontekstu.² Dakle, spomenuta »pravilnost« ili »mjera« za

¹ Termin »stilem« ostao je do danas u uporabi, premda ne bez kritika. Tako primjerice V. Kalenić (Kalenić 1965: 196) ističe kako taj termin sugerira trajnost kategorije poput one u terminima »fonem« i »morfem« koji podrazumijevaju ograničen broj jezičnih jedinica. Stoga Kalenić upozorava da je stilem relativna kategorija jer se u tekstu može ostvarivati na mnoštvo načina koji se ne mogu egzaktno odrediti tj. svesti na ograničenu brojnost svojih oblika te predlaže njegovu zamjenu terminom »stilografska tačka«, no on u lingvostilističkim radovima nije bio šire prihvaćen. Slično tvrdi i Molinić (Molinić 2002: 97) kada raspravlja o dvojbenosti stilema kao stilističkoga koncepta naglašavajući kako su oznake stilema višeznačne (mogu biti u obliku autonomnih morfema, spojenih i statičnih morfema, leksičkih kategorija sa specifičnom ili promjenljivom vrijednošću, suoznaka u obliku obvezne asocijacije dvaju elemenata bilo koje jezične prirode, distribucije, sintaktičkoga sustava, melodije itd).

² Norma se uspostavlja u konkretnome kontekstu i nije prenosiva kategorija. Norma i devijacija u jezikoslovnom su smislu u potpunosti korelativi pojmovi jer u tekstu koji obiluje devijacijama

određivanje stilema jest konkretan govorni niz kojemu je stilem imanentna osobina jer se jedinica pojačanja izražajnosti promatra kao nepretkazivi element konkretnoga govornog niza, a tu pretkazivost ne određuje jezik kao sustav ni jezik kao standard već samo konkretan kontekst.

Zablude vezane za primjenu kriterija otklona uglavnom su se odnosile na usporedbu piščeva jezika s tzv. svakodnevnim jezikom jer su se time stilemi promatrali kao one jezične jedinice koje se u jeziku književnoumjetničkoga djela ostvaruju odudaranjem od tzv. uobičajene jezične uporabe.³ U srži takva pristupa leži metodološka nepravilnost jer se njime dokida potreba da svaki funkcionalni stil pronalazi uzor u samome sebi jer se specifičnosti jednoga stila promatraju isključivo kroz prizmu razlikovnosti toga stila prema drugomu tipu stila, što uvodi mjeru iz jednoga tipa jezične uporabe u drugu. Lingvostilistička metodologija zaobilazi tako shvaćen kriterij te otklon ograničuje na princip nepretkazivosti konkretnoga konteksta. Također, izbjegava se opasnost shvaćanja kriterija otklona na ekskluzivistički način jer bi takva isključivost davala prednost onim piscima kreativnijega odnosa prema jeziku te bi se stilemi u njihovu izrazu proglašavali izražajnijima u odnosu na one pisce koji pišu unutar postojećih jezičnih mogućnosti.

Kriterij dodatne (stilske) obavijesti

Ako se odnos jezika i piščeva stila opiše kao odnos općega i pojedinačnoga, tada stil uvijek pretpostavlja izbor iz mogućnosti sadržanih u jeziku. Ipak, nije svaki jezični izbor i stilski izbor, već samo onaj koji se razlikuje svojom izražajnošću ili »viškom« obavijesti. Stoga se u tome kontekstu još uvijek može uporabiti Riffaterreova krilatica (Riffaterre 1989a: 525) »jezik izražava, a stil naglašava« (*language expresses and style stresses*). M. Riffaterre individualnost književnoumjetničkoga stila uvida kao heurističku prednost u istraživanju jer književni stilovi posjeduju osobine koje omogućavaju njihovo jasno razlikovanje te to razlikovanje promatra s pomoću »stilističkih instrumenata« ili sredstava naglašavanja na određenim mjestima u tekstu koja svojom nepredvidljivošću prisiljavaju čitatelja na pozornost i tako osiguravaju da se piščeva poruka »dekodira« onako kako je to pisac zamislio. Budući da prisutnost »stilističkih instrumenata« razlikuje izražajno pisanje od neizražajnoga, Riffaterre ih smatra specifičnim mehanizmima individualnoga stila pa tako i razlikovnim elementima književnoumjetničkoga stila i drugih funkcionalnih stilova.

Prema Riffaterreu, »stilistički instrument« jezična je jedinica koja je u strukturi jezične postave stilski relevantna jer prenosi stilsku obavijest kao svojevrsni estetski dodatak jezičnoj jedinici koje je dio, ali bez izmjene njezina

devijacija postaje norma.

³ J. Derossi u tome kontekstu postavlja ovo pitanje: »Kako se može vjerovati da temeljni normativni sustav nekog jezika treba tražiti u svakodnevnu, komunikativnu jeziku uopće, u jeziku tobože objektivnom i lišenom najboljega mogućeg izbora?!« (Derossi 1972: 198).

značenja. Zbog toga su mnogi teoretičari skloni opisivati Riffaterreovu teoriju kriterija dodatne (stilske) obavijesti kao osuvremenjivanje teorije *ornatusa* s pomoću nazivlja teorije obavijesti. Ipak, kad se otklone mnogobrojne zamjerke Riffaterreovu modelu,⁴ razvidno je da kriterij dodatne (stilske) obavijesti pridonosi učvršćivanju lingvostilističke premise o svojevrsnom »višku« obavijesti jer stilemi doista funkcioniraju kao stilski napregnuta mjesta u odnosu na kontekst u kojem se ostvaruju.

Kriterij izbora

Lingvostilistička je metodologija u glavnini utemeljena na kriteriju izbora. Međutim, piščev stil sagledan prema tome kriteriju implicira nekoliko problemskih mjesta: a) utvrđivanje pojedinačnoga i općega na razini desosirovske dihotomija *langue / parole*; b) razdvajanje stilskih izbora od pragmatičkih i gramatičkih jezičnih izbora; c) pitanje stilskih varijanata; d) razdvajanje svjesnih i nesvjesnih izbora; e) rekonstruiranje skupa jezičnih mogućnosti koji je bio na raspolaganju nesuvremenim piscima. Iz toga proizlazi da nam se, ako se na jezik književnoumjetničkoga djela gleda kao na izbor, nužno nameću mnoga pitanja koja se uvjetno mogu svesti na prvo problemsko mjesto, odnosno razjašnjavanje odnosa pojedinačnoga i općeg u jeziku.

Prema Siliću (Silić 2006: 181-2), među nekima od važnijih pitanja u tome smislu su ona koja se odnose na opseg unutar kojeg se ostvaruje izbor, potom ima li izbora unutar jezika književnoumjetničkoga djela kao individualne tvorevine, je li individualno »birljivo« te može li se birati iz »nebirljivoga«. Odgovore na ta pitanja, upućuje nas isti autor, treba tražiti unutar kategorija »postojećeg« i »postajućeg«, odnosno unutar jezika kao standarda (jezik *in actu*) i jezika kao sustava (jezik *in potentia*). Jezik kao sustav nema izbora jezičnih sredstava u smislu obveze njihove uporabe te dopušta sve moguće izbore koji su u funkciji jezičnoga oblikovanja književnoumjetničkoga djela, iz čega proizlazi da se piščev izbor ostvaruje u jeziku kao sustavu, a ne jeziku kao standardu.

Zaključak

Ako se kriterij izbora shvati kao izbor iz potencijalnih mogućnosti jezika (jer se u prostoru stvaralačkoga može slobodno jezično oblikovati i sukreirati), a kriterij otklona kao nepretkazivost stilema u konkretnome kontekstu govornoga

⁴ Teorija stila o dodatnoj obavijesti u konačnici nije uspjela objasniti što neku verbalnu poruku čini književnom te je to pitanje ostalo aktualno do današnjih dana: »Jezikoslovnom se raščlambom mogu pouzdano ustanoviti jezični podaci u svakoj jezičnoj postavi, pa tako i u književnome djelu, a izvan jezikoslovnoga (i uopće jezičnoga) ostaje estetsko vrednovanje promatrane postave kao i je li ona književna ili neknjiževna. U tome je teorija o otklonu (odstupanju) od norme i teorija o dodatnoj (estetskoj, stilističkoj) obavijesti slabo pomogla jezikoslovlju, a i (lingvostičkoj) stilistici i zato su im »slaba mjesta« s pravom kritizirana...« (Samardžija 2003: 12).

niza, tada lingvostilistička metodologija zadržava konzistentnost i ostaje dobrodošla pomoć u istraživanju piščeva izraza. Ona nudi znanstveni aparat kojim se razgleduju jezično-stilske sastavnice piščeva izraza radi jezično-filološkoga komentara (bez interpretacije u estetskome smislu). Tim se komentarom može bolje razumjeti ne samo vlastitost piščeva jezika nego i veza jezičnoga prijenosa ili ostvaraja ostvarivoga na osi jezično-stilskih sastavnica djela i jezika kao skupa nebrojenih mogućnosti.

Literatura

- Derossi, J. (1972) U susret modernoj hrvatskoj stilistici, *Umjetnost riječi* 16, br. 203, 187-202.
- Kalenić, V. (1965) *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoae*. Sveučilište u Zagrebu. Ljubljana. (doktorska disertacija).
- Katnić-Bakaršić, M. (2001) *Stilistika*. Ljiljan. Sarajevo.
- Molinić, G. (2002) *Stilistika*. (prijevod G. Rukavina). Ceres. Zagreb.
- Pranjić, K. (1983) *Stil i stilistika. Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Ur. Z. Škreb i A. Stamać. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.
- Riffaterre, M. (1989a) Kriteriji za stilsku analizu (preveo D. Pleić), *Quorum* 5, br. 5(28), 524-537.
- Riffaterre, M. (1989b) Stilistički kontekst (preveo D. Pleić), *Quorum* 5, br. 5(28), 538-545.
- Samardžija, M. (2003) *Piščev izbor: prinosi (leksiko)stilistici i tekstologiji hrvatskoga jezika*. Pergamena. Zagreb.
- Silić, J. (1997) *Književnoumjetnički (beletristički) stil hrvatskoga standardnog jezika*, *Kolo* 6, br. 1, 359-369.
- Silić, J. (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput. Zagreb.
- Stolac, D. (2008) *Metodologija sintaktostilističkih istraživanja*. Vidjeti Ohrid. Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 287-300.
- Tikvica, Lj. (2008) Riffaterreovi koncepti stilema i stilističkoga konteksta u suvremenoj stilistici. *Studia lexicographica* 2, br. 1-2, 139-153.
- Vuletić, B. (2006) *Govorna stilistika*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku. Zagreb.